

ІЄРАРХІЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

У даній статті розглядається проблема територіальної ідентичності особистості як одного з видів соціальної ідентичності. Розкриваються її компоненти – когнітивний, емоційний та ціннісний. Аналізуються основні рівні територіальної ідентичності: національна, регіональна та локальна ідентичності. Стаття містить результати проведеного серед молоді дослідження ієрархії територіальних ідентичностей.

Ключові слова: самосвідомість, ідентичність, соціальна ідентичність, територіальна ідентичність, національна ідентичність, регіональна ідентичність, локальна ідентичність.

Актуальність дослідження. Зміни в Україні, які носять радикальний характер, привели до глибокої кризи в економічній, політичній, соціальній сферах. Реалізація політичних та економічних проєктів, що здійснювалася керівництвом країни, викликала конкуренцію між різними адміністративно-територіальними одиницями. Гострі соціальні проблеми в середині країни посилили соціальне відчуження й породили кризу соціальної ідентичності, у першу чергу, національної. Національна ідентичність у стабільному суспільстві повинна займати найвищий рівень в ієрархії територіальних ідентичностей [7]. Типовим явищем навіть у часи стабільності нашого суспільства, згідно досліджень Колосова В.О., було домінування локальної та регіональної ідентичності над національною (особливо у деяких регіонах). Це викликано, у першу чергу, тим, що Україна характеризується культурно-національною, економічною, ціннісно-світоглядною неоднорідністю. Отримавши політичне підкріплення, це поставило єдність країни під загрозу.

В умовах складної соціально-політичної ситуації в Україні проблема територіальної ідентичності населення та формування її оптимальної ієрархії набуває неабиякої актуальності.

Мета дослідження полягає у виявленні ієрархії територіальних ідентичностей серед сучасної молоді Чернігівщини.

Результати теоретичного аналізу проблеми. У межах даної статті необхідно розглянути поняття "ідентичність". Ця проблема еволюціонувала від примітивних уявлень щодо її суті до наукових теоретичних концепцій зарубіжних та вітчизняних філософів, соціологів і психологів (Е. Гідденс, У. Джеймс, Е. Еріксон, Ч. Кулі, А. Маслоу, Дж. Мід, С. Московічі, Г. Олпорт, З. Фрейд, Е. Фромм, К. Юнг, К. Абульханова-Славська, Л. Виготський, І. Кон, О. Леонтьєв, В. Ядов та ін). Аналіз теорій ідентичності свідчить про те, що цей феномен є внутрішньо суперечливим, а тому не чітко визначеним.

Серед видів ідентичності виділяють:

- особистісну ідентичність – сукупність характеристик, що відрізняють людей один від одного;
- соціальну ідентичність – усвідомлення людиною своєї приналежності до тієї чи іншої соціальної групи [1]. У руслі досліджуваної теми нас цікавить саме соціальна ідентичність. При операціоналізації цього поняття розглядаються уявлення, почуття, викликані груповим членством, поведінка, що визначена уявленням про членство людини у певній групі [2; 5].

Одним із видів соціальної ідентичності є територіальна ідентичність. Раніше проблема територіальної ідентичності не привертала значної уваги психологів, на відміну від таких найбільш значущих форм соціальної ідентичності, як стать, клас, національність, що пронизують більшість ситуацій соціальної взаємодії та визначають самопрезентацію людини.

Ця проблема знаходиться на межі ряду наук, тому є міждисциплінарною. Вона аналізується у рамках політології, соціальної географії, культурології, соціології, психології. Кожна з цих наук розкриває свої аспекти проблеми територіальної ідентичності. Територіальна ідентичність ставала об'єктом дослідження таких зарубіжних та вітчизняних науковців, як: Б.Г. Гвоздецька, Н.О. Голубева, Л. Іванова, Г. Коржов, Г.Б. Мазилова, О.В. Мікляєва, О.В. Морозова, Л.П. Нагорна, О.І. Орачова, І.С. Самошкіна, О.В. Улько, І.Г. Яковенко, Н.О. Шматко та ін.

Територіальна ідентичність – це усвідомлення та(чи) переживання територіальної приналежності індивіда [6; 12]. Це сприйняття індивідом себе як представника уявної спільноти, що ґрунтується на єдності території проживання, історії, ціннісних орієнтацій, соціокультурного досвіду, традицій, способу життя [11]. Поняття "територіальна ідентичність" передбачає наявність психологічного зв'язку людини з територією проживання [7].

Детальний аналіз різноманітних визначень поняття "територіальна ідентичність" дозволяє стверджувати, що воно є узагальнюючим, має дуже широкий, однак найменш чітко визначений об'єкт дослідження.

Територіальна ідентичність виникає у результаті двох процесів – об'єднання, яке передбачає ідентифікацію людини з територіальною спільнотою, та розрізнення, що проявляється як відособлення від інших соціальних груп, визначених територіально [12].

Знання того, що територіальна ідентичність розглядається в науковій літературі як один із видів соціальної ідентичності, дало дослідникам змогу виділити й аналогічні компоненти у її структурі:

- когнітивний (образ у свідомості людини відповідної території (міста, села, регіону тощо), уявлення про людей, які на ній проживають);
- афективний (особливі переживання, емоції, ставлення до відповідної території, задоволеність, прив'язаність);
- ціннісний (цінність території для людини, мотивація збереження місця проживання) [6;10].

Необхідною умовою формування цих компонентів є територіальна поведінка. Завдяки такій поведінці територіальна ідентичність розкривається найповніше.

При розгляді даного поняття важливим є масштаб тієї території, з якою індивід себе ототожнює. Оскільки територіальна ідентичність охоплює об'єкти різного масштабу, то можна виділяти в ній різні рівні:

1. Національна ідентичність є найвищим рівнем в ієрархії територіальних ідентичностей [3]. У побутових уявленнях вона зазвичай асоціюється з етнічною ідентичністю. Розглядаючи поняття "етнос" і "нація" у контексті дослідження соціальної ідентичності, Н.Л. Іванова, Г.Б. Мазилова зазначають, що етнос – це група людей, яка має спільну культуру, але не обов'язково проживає на батьківщині пращурів. У той же час, для позначення групи як нації визначальною є саме територія. Спираючись на англійські джерела, вони стверджують, що нація – синонім держави. Саме тому, на їх думку, правильніше ототожнювати національну ідентичність з державною. Досліджуючи проблему етнічної ідентичності, Н.Л. Іванова та Г.Б. Мазилова ототожнюють громадянську і державну ідентичність, вважаючи, що ці поняття описують психологічно близькі явища. У соціологічній же літературі підкреслюється важливість їх розрізнення. Окрім того, вони розводять поняття етнічна та громадянська ідентичності на основі різного когнітивного змісту. Етнічна ідентичність, на їх думку, базується на культурі, мові, території, національності батьків, тоді як громадянська – на місці у світі, досягненнях культури, уявленнях про ресурси країни [5].

2. Регіональна ідентичність – це усвідомлення себе як мешканця певного регіону, своєї приналежності до його жителів, почуття психологічної спільності з ними. М.П. Крилов під регіональною ідентичністю розуміє сукупність культурних відносин, які пов'язані з поняттям "мала батьківщина". Поняття регіону визначене в географії адміністративно-територіальним поділом країни.

3. Локальна ідентичність – це ототожнення людиною себе з місцевою спільнотою, відчуття причетності до подій, що відбуваються на території безпосереднього проживання (село, місто, мікрорайон, район). Вона може реалізовуватися через такі елементи ідентифікації:

- ідентифікація з місцем народження;
- ідентифікація з особливостями ландшафту і клімату;
- ідентифікація зі значущими подіями, що відбувалися на цій території;
- ідентифікація зі значущими історичними й сучасними особистостями, які проживали на цій території; з близькими людьми, друзями тощо;
- ідентифікація з економічною спеціалізацією території та рівнем її соціально-економічного розвитку;
- ідентифікація з особливими приписуваними або реальними рисами колективної поведінки людей, які проживають на цій території [6].

Нагорна Л.П. виділяє територіальні ідентичності, що утворилися на основі ідентифікації зі спільнотами, пов'язаними з територіальною організацією суспільства (макрорегіональна; регіональна; локальна: міська й сільська ідентичності), та зі спільнотами, у формуванні яких невід'ємне місце займає територіальний фактор (національна та етнічна ідентичності) [9].

Оскільки людина може відчувати себе одночасно представником різних соціальних груп (певного етносу, мешканцем певної країни, певного регіону, певного міста, села), то, відповідно, вона має різні територіальні ідентичності. Залежно від пріоритетності кожної з них, територіальні ідентичності вибудовуються у своєрідну ієрархію. У стабільному суспільстві національна ідентичність повинна займати найвищий рівень в ієрархії територіальних ідентичностей. Локальна ідентичність у період стабільності проявляється через формування специфічних норм поведінки й цінностей жителів міста, села, району тощо. У часи криз разом з національною ідентичністю вона може стати опорою для людини у можливості мати визначеність власного становища у соціальному просторі й навіть частково компенсувати втрату інших важливих ідентичностей [6]. За умови домінування регіонального чи локального самоототожнення національна ідентичність стає малопомітною або взагалі не значимою для людини, що ставить під загрозу цілісність країни.

Методика та організація дослідження. Нами було проведено емпіричне дослідження, яке дало змогу виявити вираженість серед молоді різних видів територіальної ідентичності. У дослідженні брали участь студенти психолого-педагогічного факультету та факультету початкового навчання Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. Вік досліджуваних від 19 до 23 років. Вибірка складала 79 осіб. Серед респондентів представлені як жителі м. Чернігова, так і

студенти, які приїхали на навчання з інших населених пунктів Чернігівської області. Дослідження територіальних ідентичностей було проведено за допомогою опитувальника. Респондентам пропонувалося відповісти на питання "З якою соціальною групою Ви себе ототожнюєте?". Вони повинні були проранжувати з позиції особистісної значущості такі види територіальних ідентичностей: "Я – українець, громадянин України", "Я ототожнюю себе з жителями тієї місцевості (міста, села), де живу", "Я – житель регіону, у якому мешкаю (житель Чернігівщини)", "Я – європеєць", "Я – житель СНД", "Немає суттєвої різниці, де я живу. Я – житель планети Земля", "Мені складно відповісти". Результати дослідження представлено у таблиці 1.

Таблиця 1

Розподіл досліджуваних за значущістю територіальних ідентичностей

Вид ідентичності	Місце в індивідуальній ієрархії територіальних ідентичностей, у %		
	перше	друге	третє
Я – українець, громадянин України	73	11,5	6,5
Я ототожнюю себе з жителями тієї місцевості (міста, села), де зараз живу	5	20	20
Я – житель регіону, у якому мешкаю (житель Чернігівщини)	3	55	25
Я – європеєць	5	6,5	13
Немає суттєвої різниці, де я живу. Я – житель планети Земля.	14	6,5	29
Я – житель СНД	0	1,5	6,5
Мені складно відповісти	0	0	0
Всього	100	100	100

Аналіз результатів дослідження. Результати емпіричного дослідження засвідчили, що для переважної більшості молоді (73% досліджених) найбільш значущою є національна ідентичність (саме варіант "Я – українець, громадянин України" досліджувані цієї групи поставили на перше місце в ієрархії). Загальнолюдська ідентичність (варіант формулювання "Немає суттєвої різниці, де я живу. Я – житель планети Земля") опустилась на друге місце. Вона є найбільш значущою для 14% молоді. Локальна ("Я ототожнюю себе з жителями тієї місцевості (міста, села), де живу") та регіональна ідентичності ("Я – житель регіону, у якому мешкаю (житель Чернігівщини)") є найбільш значущими для невеликої кількості досліджуваних (5% і 3% респондентів відповідно).

Друге місце за значущістю серед територіальних ідентичностей посідає регіональна ідентичність (55% опитуваних). Локальна ідентичність помітно поступається їй. Лише 20% респондентів поставили її на друге місце в ієрархії. Національна ідентичність посіла друге місце в 11,5% опитаних.

Найменш суттєві відмінності у показниках значущості різних територіальних ідентичностей спостерігаються по 3 рангу. Чільне місце в ієрархії територіальних ідентичностей займають регіональна (25% досліджуваних) і локальна ідентичність (20% досліджуваних).

Низький рівень особистісної значущості для досліджуваних спостерігається за показником ідентифікації себе з європейцями.

Слід відмітити, що для сучасної молоді не є значущою ідентифікація себе з жителями СНД. Можна припустити, що соціальне оточення опитуваних не формувало цей вид ідентичності у процесі їх виховання. Окрім того, у руслі останніх подій Україна вийшла зі складу СНД, що також може здійснити свій вплив на становлення ієрархії ідентичностей людей.

Узагальнюючи отримані емпіричні показники, можна стверджувати, що національно-державна ідентичність має найбільш важливе значення для переважної більшості молоді Чернігівщини, а тому посідає перше місце в ієрархії їх територіальних ідентичностей. Друге місце посідає відповідно регіональна ідентичність (ототожнення себе з населенням Чернігівщини). Локальна ідентичність відходить на третій план, не виділяючись на фоні загальнолюдської ідентичності ("Я – житель планети Земля").

Європейська ідентичність має низькі показники в ієрархії ідентичностей і помітно поступається загальнолюдській ідентичності. Останню позицію займає наддержавна ідентичність ("Я – житель СНД").

Висновки. Теоретичне дослідження проблеми територіальної ідентичності дозволило констатувати, що вона розглядається як вид соціальної ідентичності поряд з віковою, релігійною, гендерною та ін. ідентичностями. У різних ситуаціях соціальної взаємодії кожен з видів соціальної ідентичності різною мірою визначає поведінку особистості та має різну актуальність у структурі її уявлень про себе. Структура територіальної ідентичності відповідає структурі соціальної ідентичності й включає когнітивний, емоційний та ціннісний компоненти. Оскільки людина може відчувати себе одночасно представником різних соціальних груп (певного етносу, мешканцем певної країни, певного регіону, певного міста, села), то вона може мати різні територіальні ідентичності. Серед них: національна, регіональна, локальна та ін. Залежно від пріоритетності кожного з цих видів вибудовується своєрідна ієрархія.

Дослідження ієрархії територіальних ідентичностей молоді Чернігівщини дозволяє констатувати, що пріоритетною є національна (громадянська) ідентичність. Регіональна ідентичність займає друге місце. Локальна ідентичність поступається місцем не лише регіональній, а й загальнолюдській ідентичності.

Проведене емпіричне дослідження дає змогу окреслити **перспективи подальшого дослідження**. Зокрема потребує вивчення питання про відмінності територіальної ідентичності молоді з сіл та міст, вікові особливості територіальної ідентичності, а також виявлення місця територіальної ідентичності українців у системі їх соціальних ідентичностей.

Використані джерела

1. Аринушкина Н.С. Об определении и типах идентичности / Н.С. Аринушкина // Мир психологии. – 2004. – №2. – С. 48-53.
2. Баранова В.А. Социально-психологический поход к исследованию социально-территориальных общностей / В.А. Баранова // Вестник московского университета. Серия 14. Психология. – 2012. – №1 – С.74-84.
3. Геополитическое положение России: представления и реальность / Под редакцией В.А. Колосова. – М.: Арт-Курьер, 2000.
4. Голубева Н.А. Территориальная идентичность и ценностные ориентации как факторы структурирования социального пространства / Н.А. Голубева, М.М. Кончаловская // Психологические исследования. – 2013. – Т.6. – №32.
5. Иванова Н.Л. Изменения этнической и гражданской идентичности в новых общественных условиях / Н.Л. Иванова, Г.Б. Мазилова // Вопросы психологии. – 2008. – №2. – С.83-93
6. Морозова Е.В. Локальная идентичность: формы актуализации и типы / Е.В. Морозова, Е.В. Улько // Политекс. – 2008. – № 4. – 139-151.
7. Орачева О.И. Региональная идентичность: миф или реальность? / Региональное самосознание как фактор формирования политической культуры в России. – М.: МОНФ, 1999. – С. 36-43.
8. Павлова О.Н. Идентичность: история формирования взглядов и ее структурные особенности / О.Н. Павлова. – М., 2001.
9. Регіональна ідентичність: український контекст / Нагорна Л. П. – К., 2008. – 405.
10. Самошкина И.С. Территориальная идентичность как социально-психологический феномен / И.С. Самошкина // Вопросы психологии. – № 4. – 2008. – С. 99-107.
11. Коржов Г. Територіальні ідентичності: концептуальні інтерпретації в сучасній зарубіжній соціологічній думці // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2010. – № 1. – С.107-124.
12. Шматко Н.А. Территориальная идентичность как предмет социологического исследования / Н.А. Шматко // Социс. – 1998. – № 4.
13. Ядов В. А. Социальная идентификация личности / В.А. Ядов. – М.: Институт социологии РАН, 1992.
14. Яковенко И.Г. Базовые идентичности и социокультурные основания их трансформации: факторы, тренды, сценарии / И.Г. Яковенко // Мир психологии. – 2004. – №2. – С. 28-37.

Shcherbata V. G.

TERRITORIAL IDENTITIES HIERARCHY OF TODAY'S YOUTH

The article deals with the problem of personality territorial identity. This term is understood as the perception of oneself as a representative of a certain community, who are united by a common territory of residence, traditions, lifestyles, values, socio-cultural experience.

The problem of territorial identity is analyzed. The components of territorial identity are cognitive (identification of oneself with a particular place, its image in person's consciousness, the image of the place inhabitants), emotional (emotions and feelings caused by the place) and value (satisfaction, symbolic importance of the place and attachment to it).

The term "territory" includes the examination of different scale objects, therefore, in territorial identity several levels such as macro-regional, national, regional, local are distinguished. As each person at the same time relates himself with various communities where the territorial factor is an integral part, territorial identities form a sort of hierarchy. Man determines the priority of one or another territorial identity. However, in a stable society in order to live in harmony, the national identity should occupy the highest level in the hierarchy of territorial identities. The priority of local or regional identity over a national causes war conflicts within the country and its collapse.

The article contains the results of the territorial identities hierarchy study among the youth.

Key words: *identity, social territorial identity, national identity, regional identity, local identity.*

Стаття надійшла до редакції 13.05.2015